

Temat: **Antropologia i film**

W numerze m.in.:

Sławomir Sikora *FILM ANTROPOLOGICZNY – ANTROPOLOGIA FILMU*

Film etnograficzny w Polsce (mimo często ciekawych i ważnych przykładów) nie jest dziedziną silnie reprezentowaną. Lepiej ma się antropologia filmu, rozumiana jako dziedzina zdecydowanie szersza, zajmująca się funkcjonowaniem filmu w kulturze, traktowanego wówczas na przykład jako ważne świadectwo kulturowe czy forma neomitologii. Tak rozumiana antropologia filmu mieściłaby się w szerokiej formule antropologii wizualnej, dziedziny, która próbuje badać funkcjonowanie wizualności w określonej kulturze. Autor próbuje przedstawić specyfikę filmu etnograficznego (antropologicznego) w odniesieniu do szerszego zainteresowania antropologów filmem.

FILM ANTROPOLOGICZNY

Jay Ruby *MÓWIĆ DO, MÓWIĆ O, MÓWIĆ Z ALBO MÓWIĆ PRZY*

W przypadku kina antropologicznego kwestia autorstwa jest zwykle dyskusyjna: kto jest, a kto powinien być właściwym twórcą dzieła – reżyser-antropolog czy podmiot, który jest filmowany? I kto ma prawo (również moralne) do wizerunku danej grupy? Ruby rozważa różne podejścia do tej kwestii i analizuje szereg różnorodnych form realizacji filmu: film oparty na współpracy, filmy tworzone przez podmiot (*subject-generated*) etc. Autor stara się też prześledzić szczególną relację między filmującym i filmowanym, proces roszczenia sobie praw reprezentacji przez tych ostatnich oraz tendencje w kinie antropologicznym niezależnym i tym z głównego nurtu.

Anna Grimshaw *KINO ANTROPOLOGICZNE JEANA ROUCHA*

Tekst jest tłumaczeniem rozdziału z książki A. Grimshaw *The Ethnographer's Eye. Ways of Seeing in Modern Anthropology* (2001). Autorka wnikliwie analizuje „zjawisko”, jakim w filmie antropologicznym był Jean Rouch, jedna z niewątpliwie największych osobowości kina antropologicznego. Grimshaw skupia się przede wszystkim na kilku wybranych filmach Roucha, co pozwala jej zarówno wnikliwie je przeanalizować, jak i ukazać wewnętrzne związki między poszczególnymi filmami. Z uwagi na odwołania do intuicji i improwizacji nazywa Roucha *a modern-day visionary, a seer*. Jednak jej analiza pokazuje również, jak owe filmy są ciekawie i przemyślanie zbudowane. Zauważa między innymi, że choć konstrukcja *Les Maîtres Fous* i *Jaguar* oparta jest na *rite de passage*, to owe filmy są względem siebie skonstruowane w lustrzany sposób.

David MacDougall *KINO TRANSKULTUROWE (cz. 1.)*

Tekst jest tłumaczeniem ostatniego rozdziału książki Davida MacDougalla (*Transcultural Cinema*), zapewne jednego z najciekawszych twórców filmów etnograficznych, piszącego jednocześnie krytyczne teksty antropologiczne. MacDougall jest silnym orędownikiem autonomii wypowiedzi filmowej (wizualnej) wobec „antropologii pisanej”. Niniejszy tekst jest próbą detalicznej analizy wagi wizualności dla antropologii, „pożytków”, jakie może ona czerpać z wizualności. Jest też szczegółową analizą różnicy między pisanymi a obrazowymi środkami przekazu.

W STRONĘ KINA ETNICZNEGO

Renata Lubomirska W POSZUKIWANIU CIĄGŁOŚCI. TRADYCJA W KINEMATOGRAFII I KULTURZE AFRYKI ZACHODNIEJ

Autorka próbuje przedstawić sytuację współczesnego kina Afryki subsaharyjskiej (francuskojęzycznej) w kontekście jego historii, sposobów finansowania, dystrybucji i szkolenia afrykańskich filmowców. Główny temat tekstu koncentruje się jednak wokół znaczenia ustnej tradycji dla tej kinematografii oraz funkcji postaci griota – „opowiadacza” (*story-teller*), który przechowuje i przekazuje dla następnych pokoleń opowieści i mity tak ważne dla tradycyjnych społeczeństw afrykańskich.

Janet A. Kaplan „MONGOLSKA JOANNA D’ARC”. ROZMOWA Z ULRIKE OTTINGER

Ottinger opowiada Janet Kaplan o realizacji filmu *Mongolska Joanna D’Arc*, a także o swoich inspiracjach artystycznych, ukształtowanych podczas studiów w Paryżu i potem w Niemczech pod wpływem Fasbindera. Wbrew temu, co można by podejrzewać, zawsze lubiła klasyczne kino nieme, a zwłaszcza Stroheima. Ceni też Altmana i Scorsesego, a przede wszystkim amerykańskich twórców niezależnych. Mówi też o feminizmie, *queer theory* i o korzeniach żydowskich. Odwołania do wszystkich tych źródeł można odnaleźć w jej filmie. Najważniejsza jest jednak Mongolia Wewnętrzna i kultura tego regionu, wraz z jej mitologią, rytuałami, pieśniami, rzemiosłem, a przede wszystkim wspaniałą przyrodą i krajobrazami. Tym, co interesowało ją najbardziej, były relacje i kontrasty kulturowe między tubylcami a przybyszami z Europy. Realne problemy wynikające z realizacji spłoty się nierozdzielnie z fikcyjną historią, jaką miała zamiar opowiedzieć.

PLEĆ – KULTURA – INNY

Robert Kulpa „TRYLOGIA MIŁOŚCI”. ANTROPOLOGICZNE SPOJRZENIE NA FILM GEJOWSKI

Kulpa próbuje podjąć dyskusję nad pytaniem, czym jest „kino gejowskie”, analizując film Paula Bogarta z 1988 r. *Trylogia miłości* (*Torch Song Trilogy*). Film ten, choć paradoksalnie bardzo popularny wśród środowisk homoseksualnych, dość mocno operuje stereotypami, niekoniecznie działającymi na korzyść grup gejowsko-lesbijskich. Autor analizuje film, przywołując teorie dotyczące kategorii tożsamości (Marcela Maussa, Immanuela Kanta, Judith Butler) i kultury (w ujęciu Ruth Benedict, Ewy Nowickiej, Ralpa Lintona). Obserwując metodę konstrukcji bohaterów filmu, autor zastanawia się, czym jest jednostka w pajęczynie społecznej.

Kinga Galuszka „WSZYSTKO O EWIE” – „KOBIECOŚĆ” W ROLI GŁÓWNEJ

Analiza filmu *Wszystko o Ewie* Josepha L. Mankiewicza jest pretekstem do refleksji o naturze aktorstwa filmowego. Fenomen bycia aktorem podważa granice między prawdą a fałszem, byciem a graniem. W sposób szczególny ujawnia się, kiedy na ekranie oglądamy aktorów, którzy grają aktorów. Jeszcze mocniej staje się on wyraźny w momencie, gdy zestawimy z sobą jedną z definicji tej sztuki traktującej aktorstwo jako dążenie do wieloznacznej całości, do jakiejś prawdy o człowieku, z opowieścią o aktorkach – kobietach grających aktorki. W filmie Mankiewicza wszystkie aktorki biorą bowiem na warsztat jeden, mocno skonwencjonalizowany temat – kobiecość. To pozwala zadać pytanie o tożsamość kobiety, którą na ekranie odgrywa inna kobieta.

Karolina Kosińska ANDROGYN, KTÓRY SPADŁ NA ZIEMIĘ

W 1998 roku amerykański reżyser Todd Haynes zdecydował się zrealizować film *Velvet Goldmine*, który miał być hołdem i elegią dla glam rocka, jako jednego z najbardziej progresywnych, transgresyjnych i twórczych momentów w historii popkultury. Jako jeden z głównych twórców New Queer Cinema Haynes przedstawił glam przez pryzmat teorii queer i skupił się przede wszystkim na postaci androgyna – istoty, która przekracza wszystkie kategorie oparte na binarności. Autorka analizuje film Haynesa i androgynicznych bohaterów, przywołując kategorie campu i teorie o performatywnym charakterze tożsamości płci autorstwa Judith Butler.

Marta Michalak *MĘŻCZYŻNA W FILMACH PEDRA ALMODÓVARA*

Problematyka płci kulturowej wydaje się kluczowa dla zrozumienia twórczości filmowej Pedra Almodóvara. Tekst jest próbą odpowiedzi na pytanie o rolę czy też sposób istnienia mężczyzny w wykreowanym przez Almodóvara świecie, ale także próbą refleksji nad sposobem, w jaki męskość bohaterów jest konstruowana na oczach widza. Filmy są analizowane zarówno za pomocą narzędzi filmoznawczych, jak i w oparciu o teorie *gender studies*.

CYWILIZACJA – ZAGROŻENIA I NADZIEJE

Maciej Rożalski *O BEZNADZIEJNEJ PRÓBIE PEWNEGO KARNAWAŁU. „WIELKIE ŻARCIE”*

Film *Wielkie żarcie* w reżyserii Marco Ferreriego opowiada historię czterech mężczyzn postanawiających popełnić samobójstwo przez zajedenie się na śmierć. Pomysł wydawałoby się zupełnie bezsensowny jako zamierzenie, staje się tym bardziej obrzydliwy i obrażający ludzką godność w realizacji. Ciekawe jest jednak to, że wywołuje on nie tylko obrzydzenie i niesmak, ale przede wszystkim wzbudza złość i sprzeciw. Fizjologiczna anarchia Marco Ferreriego zmusza do myślenia i prowokuje o dziwo do refleksji. Tekst jest próbą analitycznego ujęcia głębokich problemów związanych z kulturą i religią człowieka współczesnego zawartych w filmie Ferreriego.

Magdalena Radkowska *TERMINATORY I LUDZIE. OPOWIEŚĆ O PĘDZIE I ZATRZYMANIU*

Tekst jest antropologiczną interpretacją trylogii *Terminator*. Według autorki twórcy serii o terminatorach, co się nigdy nie zatrzymują, i ludziach, których zatrzymać może jedynie amerykański schron przeciwoatomowy, nie mieli ambitnych planów wprawienia widzów w zakłopotanie. Nie wymagają od widzów zastanawiania się nad różnicami między człowiekiem a maszyną, bo te są bardzo wyraźne. Chwilami tylko pouczają, że odpowiedzialność za przyszłość tkwi w samych ludziach. *Terminator* to przede wszystkim kolejny film badający różnicę i ją – inaczej niż jest to np. w *Blade Runnerze* – potwierdzający. Film, mimo pozornie niehollywoodzkiego zakończenia, jest bardzo optymistyczny, bo nie chodzi o to, żeby wszystko się dobrze skończyło, tylko o to, byśmy spokojnie mogli trwać w naszych myślowych przyzwyczajeniach i schematach.

Waldemar Frąc *ŚMIERĆ CIAŁA. PYTANIE O CZŁOWIEKA. „ŻYCIE JAKO ŚMIERTELNA CHOROBA PRZENOSZONA DROGĄ PŁCIOWĄ” KRZYSZTOFA ZANUSSIEGO*

Autor zwraca uwagę na zdolność kina do rejestrowania metamorfozy materialności świata, materialności ciała. Jest jednak bariera, której oko przekroczyć nie może. To stan choroby, odczytywany jako obcość we wnętrzu własnego ciała. Tej kwestii poświęcony jest film

Zanussiego. Opowiada on o nieuchronnym podążaniu człowieka ku śmierci, której nie można zrozumieć, choć można ją pokazać, bo do istoty człowieczeństwa należy niedefiniowalność.

Anna Oleńska *STOSOWNY I MALOWNICZY. O OGRODACH I KRAJOBRAZIE W KILKU FILMOWYCH ADAPTACJACH POWIEŚCI JANE AUSTEN*

Tekst jest poświęcony obecności i antropologicznym znaczeniom ogrodów i krajobrazu w filmach według pięciu powieści Jane Austen: *Pride and Prejudice*, *Sense and Sensibility*, *Emma*, *Persuasion* i *Mansfield Park*. W powieściach Austen ogrody i krajobraz są nieustannie obecne, choć opisy ich, podobnie jak opisy domów, są raczej lakoniczne. Pozornie zepchnięte do funkcji oczywistej scenerii, odgrywają istotną rolę – tła i symbolicznego kontekstu dla fabuły. Mają więc one przede wszystkim wymiar antropologiczny. W artykule podkreślono znaczenia ogrodu jako ogrodu miłości, dla budowanie cielesności bohaterów, miejsca wyzwolenia z konwenansów, miejsca zajęć i rozrywek oraz jako narzędzia oceny moralnej bohaterów.

ZMAGANIA Z DOKUMENTEM

Dariusz Czaja *SZCZĄTKOWE OBECNOŚCI. PORTRETY CARLA GESUALDO*

Artykuł podejmuje problem zagadki biograficznej Carla Gesualdo – włoskiego kompozytora i muzyka z przełomu XVI i XVII wieku. Na podstawie kilku ważnych świadectw artystycznych autor stara się zgłębić niepokojącą badaczy i interpretatorów kwestię tożsamości „księcia muzyków”, próbuje odtworzyć jego portret pamięciowy. Zestawia więc obok siebie i bliżej charakteryzuje: film Wernera Herzoga *Death for Five Voices*, opowiadanie Gustawa Herlinga-Grudzińskiego *Madrygał żalobny* i powieść niemieckiego pisarza *Tynset*. Na tych przykładach demonstruje kłopoty, przed jakimi staje historyk i biograf rekonstruujący życie i dzieło artysty. W konkluzji dowodzi, że to, co najcenniejsze i najbardziej istotne z życia artysty, zostaje zamknięte w jego dziele. Każda biografia jest – musi być – epistemologiczną porażką.

Marcin Krajnik *FILMOWY SPIS POWSZECHNY, CZYLI DOKUMENTALNA REJESTRACJA W KONTEKŚCIE ANTROPOLOGICZNYM*

W 2002 roku został przeprowadzony w Polsce Narodowy Spis Powszechny. Wraz z rachmistrzami spisowymi do pracy przystąpiła grupa dokumentalistów, tworząc cykl pięciu filmów dokumentalnych pod wspólnym hasłem „Nasz spis powszechny”. Krajnik analizuje cztery z nich, bazując na antropologii filmu – teorii popularnej w latach 70., która postulowała m.in., aby łączyć naukę o człowieku z dokonaniem filmowców w celu zdobywania kulturowej samoświadomości. Jednym z zagadnień, jakie porusza autor, jest analogia między filmowym kadrem a rubrykami spisowej ankiety oraz wynikające z takiego zestawienia wartości socjologiczno-kulturowe. Autor docenia w tym połączeniu przede wszystkim możliwość zróżnicowanego postrzegania rzeczywistości, której prawdziwy obraz nie powstaje ani w socjologicznych statystykach, ani w filmowych kadrach, lecz w umysłach odbiorców – interpretatorów analizujących odpowiednio oba antropologiczne przekazy.

Teresa Rutkowska *BYĆ I MIEĆ. DYLEMATY DOKUMENTU*

Autorka pisze o nurcie francuskim „kina wiejskiego”, wywodzącym się z tradycji filmów Georges Rouquiera *Farrebique* i *Biquefarre*. Filmy te zaliczane są do gatunku dokumentalnego, choć jego bohaterowie, autentyczni chłopcy, wypowiadają kwestie napisane przez scenarzystę i odgrywają sytuacje, które dla nich wymyślił. Równocześnie jednak wykonują swe codzienne zajęcia, a filmy wiernie ukazują realia życia na wsi. Głośny film pt. *Być i mieć* Nicolasa Philiberta wyrasta z tamtego nurtu, ale przemawia językiem typowym dla

współczesnego kina. Bohaterem filmu jest charyzmatyczny nauczyciel, który opiekuje się grupą uczniów w szkole jednoklasowej. Film stał się we Francji okazją do dyskusji na temat powinności dokumentalisty oraz granic między kreacją a dokumentem i prawem do filmowanej rzeczywistości, w związku z procesem o prawa autorskie, jaki nauczyciel wytoczył twórcom.

ETNOGRAFIA I FILM

Ryszard Ciarka *FILM ETNOGRAFICZNY I PROBLEM NARRACJI. TWÓRCZOŚĆ JACKA OŁĘDZKIEGO (1933-2004)*

Autor przedstawia sylwetkę Jacka Ołędzkiego, jednego z prekursorów polskiego filmu etnograficznego, postaci niezwykle zasłużonej dla współczesnej polskiej antropologii.

Sławomir Sikora *PIOTR SZACKI*

Wspomnienie o Piotrze Szackim (1939-2004) – znaczącym w środowisku etnografii, który zajmował się również filmem.

Piotr Szacki *„OCZY I OBIEKTYWY”. FRAGMENTY KOMENTARZY DO KILKU FILMÓW*

Fragmenty wstępu i komentarzy Piotra Szackiego wygłoszonych w czasie dnia polskiego pierwszej edycji festiwalu „Oczy i Obiektywy” (2004) przygotowanego przez studentów etnologii.

Ewa Wołkanowska *„OCZY I OBIEKTYWY”. STUDENCKI PRZEGLĄD FILMÓW ETNOGRAFICZNYCH*

Wołkanowska relacjonuje Przegląd Rosyjskich i Polskich Filmów Etnograficznych „Oczy i obiektywy”, który odbył się w dniach 28-29 lutego 2004 roku w Pałacu Kazimierzowskim w Warszawie. Przegląd był inicjatywą Koła Naukowego „Etno” zrzeszającego studentów z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego.

POŻEGNANIA

Lech Sokół *POŻEGNANIE PROF. STEFANA MORAWSKIEGO*

Marcin Giżycki *MĄDRY MODERNISTA. WSPOMNIENIE O STEFANIE MORAWSKIM*

Teresa Rutkowska *SZEF*

Niedawno zmarły Profesor Stefan Morawski (1921-2004) był niekwestionowanym międzynarodowym autorytetem w dziedzinie estetyki – był filozofem idei, kultury i sztuki współczesnej, historykiem i krytykiem sztuki, ogromnym erudytą, redaktorem czasopisma poświęconego sztuce „Polish Art Studies”. Był też akademikiem zawsze ciekawym nowego, nietypowym marksistą, polemikiem i komentatorem postmodernizmu. Teresa Rutkowska, Marcin Giżycki i Lech Sokół żegnają Mądrego Modernistę, wspominając go zarówno jako postać ogromnie ważną dla Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, jak i wspaniałego człowieka oraz intelektualistę.

OKIEM I UCHEM

Marcin Giżycki *REPLIKA CZY REKONSTRUKCJA?*

Autor poświęca swoje rozważania filmom, które nie przetrwały do naszych czasów. Zaginęły lub zostały zniszczone filmy ważne, odnotowane w historii kina. Przyczyną tego stanu rzeczy

jest nie tylko nietrwałość łatwopalnej taśmy, ale też niefrasobliwość. Z drugiej strony ciągle odnajdują się dzieła, o istnieniu których nie było wiadomo, co zmienia nasze spojrzenie na dzieje filmu. Zdarza się, że dzięki postępowi techniki można odtworzyć dzieła bardzo zniszczone (jak *Jedna Kozincewa* i Trauberga czy *Apteka* Themersonów, której Bruce Chedefsky nadał jednak własną formę), albo – co bardziej ryzykowne – istniejące tylko jako zamiar artystyczny w postaci scenariusza i nieukończonych fragmentów. Chedefsky zrealizował takie filmy wg filmu *Kobiety i koła* Brzękowskiego z 1930 r. czy *Innych* Pawłowskiego z 1958 r.

KSIĄŻKI O FILMIE

Sławomir Sikora OCZY SZEROKO OTWARTE

Tekst jest próbą przedstawienia polskiemu czytelnikowi książki A. Grimshaw *The Ethnographer's Eye. Ways of Seeing in Modern Anthropology* (2001). Książka Grimshaw omawia trzy ważne style (postaci) w filmie antropologicznym: Jeana Roucha, Davida i Judith MacDougall oraz Melisę Llewelyn-Davis. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że analizę owych odrębnych sylwetek i stylów filmowania poprzedza próba szerszego spojrzenia na zjawisko wizualizacji w antropologii, ukazania zbieżności pewnych zjawisk w filmie (nie tylko etnograficznym) z szerzej rozumianą dyscypliną. Grimshaw mocno podkreśla wagę widzenia (*vision*) dla antropologii współczesnej i jest jednym z ciekawszych i ważnych krytycznych głosów rodzących się we współczesnej (odradzającej się) antropologii wizualnej.

Beata Zatońska NIEZWYKŁA PODRÓŻ W ŚWIAT Z POZORU ZNANY

W książce Iwony Kolasińskiej *Kobieta i demony. O widzu horroru filmowego* znajdziemy wnikliwą analizę roli kobiety w horrorze filmowym. W pierwszej części publikacji autorka skupia się na klasycznych produkcjach i dowodzi, że to właśnie kobieta, pozornie postać pierwszoplanowa, ogniskuje emocje widza i stanowi oś akcji. W drugiej części Kolasińska przygląda się filmom, które stawiają kobietę w centrum opowieści. Autorka odwołuje się także do teorii kina gatunkowego, psychoanalizy, a przede wszystkim do feministycznego modelu interpretacji dzieła filmowego.

Łukasz Maciejewski CZEKAJĄC NA NIEBO. NA MARGINESIE KSIĄŻKI ANDRZEJA PITRUSA „NAM NIEBO POZWOLI. O FILMOWEJ I TELEWIZYJNEJ TWÓRCZOŚCI TODDA HAYNESEA”

Andrzej Pitrus, znawca kina stojącego wyraźnie poza granicami głównego nurtu, tym razem na warsztat wziął twórczość Todda Haynesa, jednego z najważniejszych twórców New Queer Cinema. Pitrus przedstawia i szczegółowo opisuje w układzie chronologicznym wszystkie filmy Todda Haynesa. Analizy, które proponuje, są nie tylko świetnie udokumentowane, odpowiedzialne naukowo, ale nade wszystko odkrywcze poznawczo. Maciejewski podkreśla przede wszystkim ich erudycyjność, skomplikowane, intertekstualne koneksje, które łączą filmy Todda Haynesa z innymi tytułami, gatunkami, nurtami.

FILM W POLSCE 2002 (cz. 4)

Oprac. Beata Kosińska-Krippner

Noty o autorach

Summary

Table des matières